

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MƏKTƏBƏ HAZIRLIQ MƏRHƏLƏSİNDƏ UŞAQLARIN İDRAK FƏALLIĞININ ARTIRILMASINDA İNTERAKTİV METODLARDAN İSTİFADƏNİN İMKAN VƏ YOLLARI

İxtisas: 5804.01 – Ümumi pedaqogika, pedaqogikanın
və təhsilin tarixi

Elm sahəsi: Pedaqogika

İddiaçı: **Sədət Süleyman qızı Rzayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Naxçıvan – 2024

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Univeristetinin Pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Pedaqoji elmlər doktoru, professor
Ləzifə Nağı qızı Qasımova

Rəsmi opponentlər: Pedaqoji elmlər doktoru, dosent
Şərafət Aram qızı Baxışova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Vəfa Məsim qızı Çıraqova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Solmaz Rafiq qızı Cabbarova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.40 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: pedaqoji elmlər doktoru, professor
_____ **İsmayıl İsrafil oğlu Əliyev**

Dissertasiya şurasının elmi katibi: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
_____ **Qızıltaç Tarverdi qızı Şahbazova**

Elmi seminarın sədri: pedaqoji elmlər doktoru, professor
_____ **Rüfət Lətif oğlu Hüseynzadə**

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dünya təhsil sisteminə inteqrasiyaya doğru getdiyimiz hazırkı şəraitdə təhsilin inkişafı ilə əlaqədar çox mühüm işlər həyata keçirilir. Bu vəzifələr müstəqillik yolunda inamla irəliləyən ölkəmizin siyasi, sosial həyatında baş verən yeniliklərdən, yeni konstitusiyanın tələblərindən irəli gəlir. İnformasiya cəmiyyətində səmərəli fəaliyyət göstərmək üçün daha hazırlıqlı, müstəqil düşünmək qabiliyyətinə yiyələnmiş, kreativlik nümayiş etdirmək bacarığına malik insanlara böyük ehtiyac vardır.

Bu məqsədlə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların idrak imkanlarının inkişaf etdirilməsi aktuallıq təşkil edir. “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda məktəbəqədər təhsilin qarşısında ciddi vəzifələr qoyulmuşdur. “Maddə 18-in 1-ci bəlməsində göstərilir ki, məktəbəqədər təhsil təhsilin ilk pilləsi olmaqla ailənin və cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq, uşaqların erkən yaş dövründən intellektual, fiziki və psixi inkişafını, sadə əmək vərdislərinə yiyələnməsini, istedad və qabiliyyətinin üzə çıxarılmasını, sağlamlığının qorunmasını, estetik tərbiyəsini, təbiətə və insanlara həssas münasibətinin formalaşmasını təmin edir”¹.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələri təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların tərbiyəsi və təlimi vəzifəsini yerinə yetirir. Bu müəssisələrin son məqsədi uşaqları məktəb təliminə hazırlamaqdır. Təhsil Qanununda göstərilir ki, beş yaşlı uşaqlar üçün məktəbəhazırlıq zəruridir. Qanunda bunun nəzərə alınması, uşağın təhsilinin başlanğıcdan asılı olaraq sonralar nə dərəcədə müvəffəqiyyətlə gedəcəyini dəyərləndirməkdir. Məktəbəhazırlığın əsas məqsədi isə beş yaşlı uşaqların tələb və imkanlarını nəzərə almaqla onların məktəbəhazırlıq mərhələsində inkişafı, tərbiyəsi və təhsili prosesini təmin etməkdir. Məktəbəhazırlığın vəzifələri uşaqlarda oxumaq həvəsinin, onların müsbət emosional münasibətinin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi, məktəbə müvəffəqiyyətlə adaptasiya olunması üçün onlarda şəxsi-sosial

---

¹ Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulumu) // Bakı: Azərbaycan məktəbi, – 2007. № 2, – s.35

xüsusiyyətlərin formalaşdırılmasıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda idrakın inkişafı yaşauyğun olaraq onlarda öyrənməyə həvəs və maraq formalaşdırır. Məktəbəqədər yaşlı uşağın idrak fəaliyyətində sistemlilik, ardıcılıq, əlaqəlilik, həyat şəraitinə uyğunluq və həyatda tətbiq etmə mühüm tələb kimi həmişə aktuallıq kəsb edir. Bu yaş dövründə uşaq idrakın inkişafı baxımından, ilk növbədə: sadə danışiq dilinə və rəbitəli nitqə yiyələnir; ətrafdakıqlarla ünsiyyət qurur; öz fikirlərini təqdim etməyi öyrənir; uşaqlar təmasda olduqları əşyaların adlarını, əlamətlərini, necə hərəkət etməsini düzgün ifadə edir; məntiqi mühakimə yürütmək, düzgün, sadə ümumiləşdirmələr aparır; əqli nəticəyə gəlmək qabiliyyəti nümayiş etdirir.

Riyazi tapşırıqların həlli zamanı uşaqlarda induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə və konkretləşdirmə, təhlil və tərkib, təsnifetmə və sistemləşdirmə, mücərrədləşdirmə və analogiya kimi mühakimə qabiliyyətləri inkişaf edir.

Uşağın məktəbə hazırlığı kompleks anlayış olub, özündə şəxsi və intellektual imkanları ilə yanaşı, görmə-duyma əlaqəsini ehtiva edir.

Hər bir uşağın şəxsi hazırlığına: tədris fəaliyyətinin motivlərinin olması (sadəcə məktəbə getmək deyil, həm də oxumaq istəyinin, təhsil vəzifəsinin irəli sürdüyü tapşırıqları yerinə yetirmək); xarici mühiti öyrənmək istəyi; kommunikativ vəsait və bacarıqların formalaşması; ünsiyyətin, psixoloji-ruhi vəziyyətin uyğunluğu daxildir.

Uşağın məktəbə hazırlığının tədqiqi üçün müxtəlif interaktiv metodlar, şəxsiyyətin dərkətməsi və qavrama qabiliyyətinin səviyyəsini şərtləndirən idrak fəaliyyətinin inkişafını yaşa uyğun olaraq təmin edir.

Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil proqramında (kurikulumda) problemin aktuallığı barədə qeyd olunur: "Məktəbəqədər təhsil kurikulumunun məqsədlərindən biri də uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasıdır. Uşaqların məktəb təliminə hazırlığı onlarda oxumaq həvəsini, məktəbə müsbət emosional münasibəti inkişaf etdirir və möhkəmləndirir.

Məktəb təliminə hazırlığın əsas məqsədi uşaqların tələb və

imkanlarını nəzərə almaqla onların inkişafı, tərbiyəsi və təhsili prosesini təşkil etməkdir”.

Yeni pedaqoji təfəkkür təlim prosesində uşaq obyekt deyil, subyektdir paradiqmasını açıqlayanda fundamental nəzəri-eksperimental axtarışlara, J.J.Russo, J.Korçaq, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinski, K.Rocers, E.Bern kimi məşhur psixoloq və pedaqoqlarına, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsinə istinad etmişdir².

Tədqiqatda qarşıya qoyulan başlıca məqsəd məhz proqramda strateji əhəmiyyət kəsb edən məsələni idrak baxımından, elmi cəhətdən tədqiq etmək, uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yolları ilə bağlı ziddiyyətləri aşkarlamaq, qanunauyğunluqları, prinsip və metodlarını müəyyənləşdirməkdir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarının öyrənilməsi pedaqoji texnologiyaların uğurlu tətbiqini tələb edir. Burada hər bir interaktiv metodun xarakterik xüsusiyyəti prinsip kimi gözlənilməklə yanaşı, uşağın inkişaf sahələri (fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik; idrakın inkişafı; estetik və yaradıcı inkişaf; sosial-emosional inkişaf) arasında integrativ olaraq tamlıq pedaqoji prosesdə həllini tapmalıdır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarının elmi əsaslarının müəyyən olunmasında pedaqoji sistemin strukturu bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin (öyrənənlər; təlim və tərbiyənin ümumi və xüsusi məqsədləri; təlim və tərbiyənin məzmunu; təlim və tərbiyə prosesi; tərbiyəçilər; texniki təlim vasitələri; təlim və tərbiyə işinin təşkili formaları; təlim, təhsil-tərbiyə prosesinin idarə olunması; təlim və tərbiyə prosesinin texnologiyası; təlim və tərbiyə prosesinin nəticələri) məcmusunda iştirak edən komponentlərin hər birinin rolunun öyrənilməsi vacibdir.

---

² Azərbaycan Respublikası məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri haqqında əsasnamə // Xalq. – 1995, 17 yanvar. – s. 2.

Pedaqoji sistem qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağı təmin edən texnologiyalara əsaslanır. O intensiv və ekstensiv yolla təkmilləşdirilməlidir. Pedaqoji sistemin inkişafını daxili ehtiyatlar hesabına həyata keçirmək intensiv, pedaqoji sistemin inkişafı üçün əlavə qüvvələrin (investisiyaların), yeni vasitələrin, avadanlıqların, texnologiyaların, kapital qoyuluşlarının və s. cəlb edilməsi ilə həyata keçirilməsi isə ekstensiv yoldur.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarının tədqiqində pedaqoji sistemin intensiv və ekstensiv inkişaf texnologiyalarını birləşdirmək (innovasiyaları inteqrasiya etmək) fikrimizcə məqsədəuyğundur. Bu baxımdan innovasiyaların obyektinə daxil olan aşağıdakı problemlərin mövzu baxımından tədqiqinə ehtiyac vardır.

- təlim və tərbiyə fəaliyyətinin motivasiyasını - öyrənməyə, oxumağa olan marağı necə yüksəltmək;
- məşğələdə öyrənilən materialın həcmi necə genişləndirmək;
- təlimin sürətini necə artırmaq;
- vaxt itkisini necə aradan qaldırmaq və s.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasının yüksək səviyyədə qurulması gələcək vətəndaşın, şəxsiyyətin formalaşmasına yönələn proses olduğundan ona daim diqqət və qayğı ilə yanaşılmalıdır. Bu hazırlığın yüksək səviyyədə qurulması üçün müasir metodlardan istifadə zəruri problemlərdəndir. Məktəbəqədər təhsildə aparılan islahatlar uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasında interaktivliyin gözlənilməsinə zəruri edir. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yüksəldilməsi proqramı (2007-2010-cu illər) təhsilin yeniləşməsinə və inkişafına səbəb olmuşdur. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin yeniləşməsi uşaqların idrak fəallığının yüksəldilməsinə diqqəti artırır, bu prosesdə interaktiv metodlardan səmərəli istifadəni zəruri edir.

Konseptual sənədlərdə uşaqların idrak fəallığını reallaşdıran məktəbəqədər təhsilin məqsədi uşağın fiziki, psixi, emosional, sosial və intellektual potensialının inkişafı üçün şərait yaratmaq, onların sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsini, məntiqi və yaradıcı təfəkkürün ilkin elementlərini formalaşdırmaq, istedadlarını erkən yaşdan

aşkarlamaqdan ibarət olduğu bildirilir.

Problemin aktuallığını nəzərə alaraq “Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yolları” mövzusunun tədqiqat obyektini kimi seçilməsini məqsədəuyğun sayırıq.

Tədqiqatın obyektini və predmetini – məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılması prosesidir. Tədqiqatın predmetini isə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarıdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri – məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarını müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

- idrak və interaktiv metodlar anlayışlarının pedaqoji-psixoloji mahiyyətini səciyyələndirərək uşaqların inkişafında imkanlarını nəzəri olaraq şərh etmək;

- məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin mövcüd vəziyyətini araşdırmaq və təhlil etmək;

- məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarının səmərəliliyini müəyyənləşdirmək;

- mövzu ilə əlaqədar aparılan təkmilləşdirilmələr üçün səmərəli təkliflər vermək.

Tədqiqat metodları. Nəzəri təhlil, müşahidə, anketləşdirmə, müsahibə, testləşdirmə, təhlil-tərkib, induksiya-deduksiya, eksperiment.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar.

- Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində və məktəbdə uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasının məzmununu, mahiyyətini, strukturunun

dəyişməsi təhsillə və islahatlarla bağlıdır.

- Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının yüksəldilməsi əsas məsələlərdəndir.

- Uşaqları interaktiv metodlarla məktəbə hazırlamaq zəruridir.

- Məktəbə hazırlıq qruplarında uşaqların təlimə hazırlanması üçün interaktiv metodların yerini müəyyənləşdirmək, layihələşdirmək, onların idrak fəallığının yüksəlməsinə təsir göstərən amillərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – Məktəbəqədər təhsil müəssisələri ilə məktəb təhsilində uşaqların məktəbə hazırlığı tutuşdurulmuş, hər iki müəssisənin hazırlıq metodları qruplaşdırılmışdır. Məktəbə hazırlıq mərhələsi ilk dəfə orta məktəb kontekstində öyrənilmiş, uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Müasir şəraitdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində və orta məktəbdə uşaqları məktəb təliminə hazırlayarkən onların idrak fəallığını artıran interaktiv metodların təşkili və keçirilməsi modelinin layihələşdirilməsi, həmin layihənin həyata keçirilməsi ilə bağlı ideyalar pedaqoji nəzəriyyənin zənginləşdirilməsində mühüm rol oynayacaqdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan necə istifadə etməyin yollarından məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin, tərbiyəçilərin və məktəb müəllimlərinin istifadə etməsi üçün əhəmiyyətlidir. Yeni dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında, məşğələlərin aparılmasında ondan istifadə olunacaqdır.

Aprobasiya və tətbiqi. Tədqiqatla bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi elmi nəşrlərdə və xaricdə çap olunan nüfuzlu jurnallarda məqalələr çap olunmuş, monoqrafiya işıq üzü görmüş və problemlə bağlı konfranslarda məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Pedaqogika kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi girişdən, 2 fəsil, 9 paraqraf, nəticə və təkliflərdən, eləcə də istifadə olunmuş 142 adda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, qarşıya qoyulan məqsəd, vəzifələr, tədqiqat metodları, predmeti, işdə alınmış nəticələrin elmi yeniliyi və aprobeiası, dissertasiyanın strukturu və həcmi haqqında məlumatlar verilmişdir.

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, işlənmə dərəcəsi, obyekt, predmet, məqsədi, vəzifələri, metodları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeiası şərh edilmişdir.

Dissertasiyanın I fəslə **“Məktəbəqədər yaşlı uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasının elmi-nəzəri psixoloji və pedaqoji əsasları”** adlanır. Bu fəsil dörd paraqraftan ibarətdir.

Fəslin **birinci paraqrafı** “Məktəbəqədər hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının inkişaf səviyyəsi” adlanır.

Bu mühüm və əhəmiyyətli paraqrafta uşaqların məktəb təliminə hazırlıq dövründə idrak fəallığının səciyyəvi xüsusiyyətləri açıqlanır, gərəkəmlə pedaqoq və psixoloq alimlərin bu yaş dərəcəsinə uşaqların idrak fəallığı haqqında fikirləri əks etdirilir.

Göstərilir ki, müasir təhsil sistemində məktəbəqədər təhsil ümumi təhsilin birinci pilləsidir və uşaqların məktəb təliminə müvəffəqiyyətlə hazırlığı üçün ən səmərəli bir dövrdür ki, burada uşaqların hazırlığı üçün əlverişli imkanlar yaradılmışdır. Bu dövrdə (3-6 yaş) uşaqlarda hərəkətliliyə tələbat güclənir, hafizə inkişaf edir, fəaliyyət dərk olunur, dinamik və məqsədyönlü səciyyə daşıyır. Fiziki və idraki fəaliyyətin dinamikliyi yüksəlir, xarakter, əqli və iradi keyfiyyətlər və motivlər formalaşır, öyrənməyə daxili tələbat artır. Uşaqların idrak fəallığının həyata keçirilməsində məktəbəqədər təhsil onların fiziki, fizioloji, psixoloji, sosial və intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi üçün şərait yaratmağı, onların sadə əmək vərdişlərinə yiyələnmələrini, məntiqi və yaradıcı tərəkürün ilkin elementlərini formalaşdırmağı, istedadları erkən

yaşdan aşkarlamağı məqsəd kimi qarşıya qoyur. Qarşıya qoyulan bu mühüm məqsədlərin həlli isə uşaqlarda yeni intellektual, idraki-iradi keyfiyyətlərin yaranmasının və inkişafının təməlini qoyur.

Uşaқыönümlülük, nəticəyönümlülük, inkişafyönümlülük, integrativlik, millilik və dünyəvilik və hər bir uşağın hərtərəfli inkişafı üçün bərabər şəraitin yaradılması uşaqların məktəb təliminə hazırlanmasının pədaqoji prinsipləri əsasında müəyyənləşdirilən məktəbəqədər təhsil proqramı pədaqoji prosesdə uşağın idrak fəaliyyətinin sistemli xarakter almasını və daim diqqətdə saxlanmasını təmin edir.

Fəslin **ikinci paraqrafı** “Uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin əhəmiyyəti” adlanır.

Pədaqoji prosesdə interaktiv metodlardan istifadə özünü doğrultmuş və təhsilin bütün pillələrində uğurla geniş tətbiq edilən interaktiv təlim metodları uşaqların məktəbə hazırlıq mərhələsində onların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv təlim texnologiyalarından istifadə uğurlu nəticələr əldə etməyə imkan verir. Dissertasiyada interaktiv təlim texnologiyasının məktəbə hazırlıq dövründə tətbiq xüsusiyyətləri incəliklərinə qədər təhlil edilir və ümumiləşmiş formada göstərilir ki, bu texnologiyanın səmərəli tətbiqi üçün tərbiyəçilər ilk növbədə “öyrənməyi necə öyrətmək” barədə elmi nəticəyə gəlməyi bacarmalıdırlar. Bunun üçün problemin həllinə optimal yanaşmalar ardıcılıqla aparılmalıdır: problemin müəyyənləşdirilməsi; məlumatın axtarılması strategiyası; məkan və informasiya resurslarına keçid; məlumatdan istifadə, təhlil və dəyərləndirmə təmin olunmalıdır. Dissertasiyada interaktiv təlimin ənənəvi təlimdən üstünlükləri, onun tətbiqi prinsipləri və texnologiyası, zəruri şərt hesab edilən problem situasiyanın, dialoqların, müzakirələrin yaradılması halları geniş şərh olunur, interaktiv təlimin fəallaşdırılması, səmərəliliyi üçün dəyərli tövsiyələr verilir.

İnteraktiv təlim texnologiyasına xas olan əsas xüsusiyyətlərə daxildir:

- Təfəkkürün fəallığı;
- İnformasiyanın çevik surətdə işlənməsi;

- Fəal diskussiya şəraiti;
- Yaradıcı qərarların qəbul edilməsi;
- Təlim-idrak problemlərinin kollektiv həlli.

İnteraktiv təlim texnologiyasının tətbiqində məqsəd, pedaqoji prosesdə müasir tələblərə cavab verən didaktik və psixoloji şərait yaradılmaqla, sosial aktivliyə, fəal həyat mövqeyinə malik olan insanların formalaşmasını təmin etməkdir.

İdrak fəallığının yaradılması üçün aşağıdakı psixoloji mexanizmlər mövcuddur.

- Problemləli vəziyyətin yaradılması;
- Dialoqun və əməkdaşlığın zəruriliyi;
- Öyrənən tədqiqatçı, öyrədən – bələdçi;
- Psixoloji dəstək: hörmət və etibar.

Fəslin **üçüncü paragrafi** “Məktəbəqədər təhsilin inkişaf tarixi” adlanır.

Bu maraqlı və çox əhəmiyyətli paragrafda məktəbəqədər təhsilin tarixinə nüfuz edilir, onun çox mürəkkəb və şərəfli yol keçməsi ən qədim dövrlərdən başlayaraq “interaktiv təlimə” qədər xronoloji ardıcılıqla tarixi yol göstərilir və bu yolda uşaqların idrak fəallığı, intellektual hazırlığı tarixinə xüsusi nəzər diqqət yetirilir. Burada Sparta, Afina tərbiyə sistemi müqayisəli şəkildə anladılır, sonra məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün pedaqoji əsərlər yazan romalı pedaqoq Mark Fabi Kvintilianın (42-118) “Orator tərbiyəsi haqqında” əsərinin uşaqların intellektual hazırlığında mühüm rol oynadığı qeyd edilir. Bu paragrafda Utopik sosialistlərdən Tomas Morun (1478-1535) “Utopiya” və Tommazo Kampanellanın (1568-1639) “Günəş şəhəri”, Robert Ouenin (1771-1858) əsərlərində uşaqların tərbiyəsi və inkişafı haqqında dəyərli məlumatlar verilir. Onlar istismardan azad, yoxsulluq və zülmədən uzaq bir cəmiyyət arzulamışlar. Belə bir cəmiyyətdə bütün uşaqlar məktəbə gedir, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar tərbiyəyə cəlb olunur və azad tərbiyə alır, firavam yaşayırlar. Bu paragrafda həmişinin böyük pedaqoq Yan Amos Komenskinin (1592-1670) məktəbəqədər tərbiyə haqqında görüşləri, əsərləri xüsusi olaraq şərh edilir. O, insanı daim inkişaf edən, irəliyə doğru gedən varlıq kimi qiymətləndirmiş və qeyd etmişdir ki, tərbiyənin köməyi ilə

“hər bir uşağı insan etmək olar”. Təbiətə müvafiqlik nəzəriyyəsinə istinad edən Komenski təbiət və cəmiyyət qanunlarını uşaqların təlim-tərbiyəsi üçün də əsas götürmüşdür. Komenski uşaqların yaş dövrlərini özünəməxsus xarakterizə etmişdir. Komenskinin “Ana qucağı məktəbi” əsəri dünyada məktəbəqədər tərbiyə üçün ilk program və metodik vəsait hesab olunur.

Komenski yazırdı ki, uşaqların fiziki inkişafına gündəlik nəzarət qoymaq lazımdır: uşağın başının düz tutması, oturmaı, şey götürməsi, əyilməsi, fırlanması düzgün tənzim edilməlidir. Bütün bunlar da əlbəttə uşaqların intellektual inkişafı üçün çox vacibdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi üçün böyük isveç pedaqoqu, demokrat İohan Pestolotsi (1746-1827) zəngin pedaqoji irs qoyub getmişdir. O xalqın çətin, ağır vəziyyətini qurtarmaq üçün məktəb açmağı, təlim-tərbiyənin səviyyəsini yüksəltməyi məsləhət görmüşdür. Pestolotsiyə görə hər bir uşaqda inkişaf üçün təbii imkanlar var və bu təbii imkanları tərbiyə ilə inkişaf etdirmək lazımdır. Təbiətə müvafiqlik nəzəriyyəsinə uyğun olaraq hər bir uşağın yaşı və fərdi xüsusiyyətləri tərbiyə prosesində nəzərə alınmalıdır. Pestolotsi ilk dəfə olaraq təlim- tərbiyə prosesini uşağın psixi inkişafının qanunlarına uyğun qurmağı irəli sürmüşdür. Uşağın qavrayışının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, elementar təhsil nəzəriyyəsinə yaratmış, yaxından uzağa, sadədən mürəkkəbə qaydalarının uşaq təlim-tərbiyəsində və xüsusilə uşaqların intellektual inkişafında böyük rol oynadığını əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyada daha sonra görkəmli alman pedaqoqu Fridrix Frebelin (1782-1852), İtaliya pedaqoqu məktəbəqədər tərbiyə sahəsində yeni ideyaları ilə tanınan həkim, psixiater və pedaqoq Mariya Montessori (1870-1952) və başqalarının əsərlərinə müaricət edilmiş, onların məktəbəqədər təhsilin inkişafındakı xidmətləri göstərilmişdir.

Daha sonra Azərbaycanda məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafında xidmətləri olan 1960-cı illərə qədər tədqiqatçılar sırasında M.Mustafayeva, G.Qədimbəyova, Ə.Qədimbəyova, Ə.Həsənov kimi pedaqoqların adları çəkilir. Onların apardıqları tədqiqat işləri əsasən təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsinin istiqamətləndirilməsi və tərbiyəçilərə praktik kömək göstərilməsi

qeyd edilir. 1960-cı illərdən sonra məktəbəqədər təlim və tərbiyənin məzmunu ilə əlaqədar “Uşaq bağçalarının proqramı” (1965) hazırlandı. Tədqiqat işlərinin araşdırmalardan aydın olur ki, o dövrdə aşağıdakı məsələlər üzrə tədqiqat obyektlər daha çox diqqəti cəlb etmişdir: “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların vətənpərvərlik və beynəlmiləlçilik tərbiyəsi” (Z.Vəliyeva, H.Rüstəmov, E.Cəfərova, D.Məmmədova); “Uşaq əməyi, onun təşkili prinsipləri, əməksevərlik, intizamlılıq və kollektivçilik tərbiyəsi” (N.Rüstəmov, D.Salamova); “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əqli tərbiyəsində otaq və bağ bitkilərinin rolu” (R.Mursaqulova); “Uşaq bağçasının böyük qruplarında rabitəli nitqin inkişafı” (B.Paşayeva); “Oyun prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafı” (H.Cəfərli); “Uşaqların nitqinin inkişafında Azərbaycan xalq nağıllarının rolu” (S.Axundova); “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların bədii zövqünün inkişafında Azərbaycan musiqisinin təsiri” (İ.Əliyeva); “Ətraf aləmlə tanışlıq prosesində uşaqların lüğət ehtiyatlarının zənginləşdirilməsi” (Z.Zeynalov); “Oyun prosesində uşaqların lüğət ehtiyatlarının zənginləşdirilməsi” (S.Salamova); “Uşaqların nitqinin inkişafında folklor nümunələrindən istifadə” (Ə.Qədimova); “Təbiətlə tanışlıq prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların estetik tərbiyəsi” (Ş.Əliyeva) daxil etmək olar. Bu dəyərli paraqrafda məktəbəqədər təhsilin tarixi bu günlərimizədək araşdırılır, maraqlı faktlar, statistik göstəricilər verilir ki, bütün bunlar da pedaqoji fikir tariximizin bir parçası kimi qiymətli və əhəmiyyətlidir.

Fəslin **dördüncü paraqrafı** “Müasir şəraitdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların idrak fəallığının artırılması və interaktiv metodlardan istifadənin vəziyyəti” adlanır.

Tədqiqatçıların gəldikləri qənaətlərinə görə dünyaya gələn uşaqlar XXI yüzillikdə qlobal məsələləri həll etməklə yanaşı, həm də bəşəriyyəti sağlam ağıl və düşüncələri ilə inkişaf etdirəcəklər. Buna nail olmaq uşağın idrak fəallığını yüksəldən interaktiv təlim metodlarından səmərəli şəkildə tətbiqi hesabına qazanılan təhsildən asılıdır. Bu paraqraf məktəbəqədər təhsil müəssisələrimizdə təlim və tərbiyə işlərinin, xüsusilə məktəbə hazırlıq qruplarında məşğələlərin interaktiv təlim metodları ilə qurulması vəziyyəti

öyrənilmiş, bu texnologiyanın səmərəli tətbiqi imkan və yolları araşdırılmışdır. Bu məqsədlə müxtəlif yönlü təcrübələr və eksperimentlər keçirilmiş, sorğular aparılmışdır ki, bu da o qədər də ürək açan olmamışdır. Məktəbəhazırlıq qruplarında keçirilən təlim məşğələlərini müşahidə edərkən bu qənaətə gələrkən uşaqların passiv mövqedə olması, idrak fəallığı göstərməməsi, onların yaradıcı təfəkkürə sövq etdirilməməsi, həmyaşdlar arasında əməkdaşlığın yaradılmaması kimi hallara əsaslanmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, əksər hallarda məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təşkil olunan məşğələlərə uşaqları sadəcə məşğul edən systemsiz tədbirlər kimi yanaşılır. Onlar bu tədbirlərdə ardıcıl xarakter daşımayan fəaliyyətlərə cəlb olunurlar. Belə məşğələlərdə uşaqların səviyyəsi və marağı nəzərə alınmır. Onlar xoşlamadıkları məşğələ saatlarında systemsiz fəaliyyət göstərməli olurlar. Təربiyəçilər interaktiv təlim metodlarından istifadə ilə bağlı məşğələlərə hazırlıqsız gəlir, görəcəkləri işi əvvəlcədən planlaşdırmırlar. Bu problemlə bağlı aparılan pedaqoji söhbətlərə, məsləhətləşmələrə zəif diqqət yetirirlər. İnteraktiv metodlar haqqında kifayət qədər nəzəri bilik və praktik bacarıq nümayiş etdirmək, üsul və forma anlayışlarını fərqləndirmək təربiyəçilər üçün heç də asan olmur. Bütün bu kimi faktlar dissertasiyada açıq şəkildə göstərilməklə yanaşı onların aradan qaldırılması yolları da göstərilir. Keyfiyyətin əsası kadrlardan çox asılı olması həqiqəti burada da özünü göstərir. İlk növbədə məktəbəqədər təhsil üzrə səriştəli, peşəkar pedaqoji kadrların hazırlığına diqqət yetirilməli, bu sahədə yeni kurikulumlar, proqramlar hazırlanmalı, məşğələlər humanist və demokratik prinsiplər, milli və bəşəri dəyərlər əsasında qurulmalı, məktəbəqədər müəssisə və ailə arasında sıx əlaqələr yaradılmalıdır. Çalışan təربiyəçi kadrlarımız təhsilin inkişafının müasir mərhələsində məktəbəqədər təhsilin rolunu və yerini, məqsəd və vəzifələrini, aydın təsəvvür etməli, cəmiyyətimizin inkişafında, tərəqqisində bu təhsil pilləsinin əhəmiyyətini dərinləndirərək etməklə yanaşı, uşaqların psixoloji, fizioloji xüsusiyyətlərini, anlaq səviyyələrini, fərdi xüsusiyyətlərini yaxşı öyrənməli, məşğələlərin təşkili prosesində onlara istinad olunmaqla interaktiv texnologiyalara üstünlük verilməlidir. Müşahidələr göstərir ki,

mövcud çətinliklərin kökündə məşğələlərin yeni pedaqoji təfəkkürün tələblərini təmin edən interaktiv metodlarla işin təşkilinə tərbiyəçinin bilik və bacarıqları üzrə imkanlarının düz gəlməməsidir. Yaranan problemin aradan qaldırılması, tərbiyəçinin interaktiv metodlardan səmərəli istifadə etməsi uşaqların idrak fəallığını təmin etmiş olur və bu zaman motivasiya yaranır, keyfiyyətli nəticə gözlənilir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı **“Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yolları”** adlanır. Bu fəsil beş paraqrafdan ibarətdir.

Birinci paraqraf “Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının yüksəldilməsində didaktik oyunların rolu” adlanır.

Didaktika yunanca didacticos (öyrədən) və didasko (öyrənən) sözlərindən götürülmüş, interaktiv təlim prosesinin əsas mərhələlərini, mənimsəmə prosesinin strukturunu özündə ifadə edir.

Uşaq təbiəti oyuna daha çox meyilli olaraq, onun aparıcı fəaliyyət növü hesab edilir və uşaq daim oyunun həvəs və tələbatındadır. Oyun uşağın hərtərəfli inkişafı, xüsusilə intellektual, əqli və psixi inkişafı üçün ən vacib şərtədir. Oynamayan uşaq inkişaf edə bilməz. Bu cəhətdən uşaqların idrak fəallığının yüksəldilməsi də oyunla, xüsusilə didaktik oyunlarla müşayiət edilməlidir. Oyunun müxtəlif tipləri mövcuddur. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar: əşyavi və süjetli, hərəki və didaktik, fərdi və qrup halında, rollu və qaydalı oyunlar və s. Bu oyunların hər biri interaktiv və didaktik xarakter daşıyır. Dissertasiyada bu oyunların xarakteri, keçirilmə texnologiyası ətraflı verilmişdir. Didaktik oyunların tərbiyəvi və öyrədici əhəmiyyətinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ətrafdakılar haqqında təsəvvürlərin dəqiqləşdirilməsi;
- ətrafdakı fakt və hadisələrin, məlumatların öyrənilməsi və möhkəmləndirilməsi;
- ətrafdakı fakt və hadisələrin məlumatların öyrənilməsi və genişləndirilməsi.

Dissertasiyada bir çox məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin iş

təcrübələri öyrənilmiş, ümumiləşdirilmiş və daha geniş yayılmış didaktik oyun növləri haqqında, onların keçirilmə mexanizmləri, tərbiyəvi, idraki əhəmiyyəti haqqında dəyərli və geniş məlumatlar verilmişdir. Bu oyunlar sırasına “Nə gördün”, “Yoldaşın kimdir?”, “Doğma diyar Azərbaycan” cümlə düzəlt “Adını çək”, “Peşəni tanıyın”, “Adam adı”, “Xoş söz”, “Söz”, “Xörək adları”, “Məmulat”, “İradilik”, “Peşə”, “Peşəni tap”, “Arzum”, “Mən kiməm”, “Adını söylə”, “Şən corab” və s. daxildir.

İkinci paraqraf “Riyazi təlim uşaqların idrak fəallığının artırılmasının vasitəsi kimi” adlanır.

Tədqiqatlar göstərir ki, riyazi təlim uşaqların idrak fəallığının artırılmasının vasitəsi olub, burada müəyyən fiqurları fərqləndirməsi, formanı və strukturu başa düşməsi, eyni zamanda qanunauyğunluqları tamamlama bacarığını reallaşdırmasıdır. İlkin təməlin yaradılmasında valideynlərin bu işə diqqəti artırılmalıdır. Uşaqlara riyazi təfəkkür və məntiq körpəlikdən aşılmalıdır. Uşaq məktəbə getməzdən əvvəl 1-dən 10-a qədər sayı bilməsi hələ onun güclü riyazi təfəkkürünün göstəricisi deyil. Sadəcə yaddaşı ilə əlaqədardır. Eyni fikir vurma cədvəlini əzbər bilən uşaqlar üçün də məntiqidir. Demək uşaqlara hansısa əməlləri əzbərlətmək onlarda riyazi təfəkkürü inkişaf etdirmək kimi başa düşülməməlidir. Riyaziyyat təliminin özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Tədris prosesində bu xüsusiyyətlərin nəzərə alınması zəruridir. Qeyd edilir ki, riyaziyyat təlimində uşaqlarda təfəkkür prosesi sürətlənir, idrak fəallığı artır, tərbiyəçi onlara düzgün istiqamət verməklə riyazi biliklərə yiyələnmələrini təmin edir. Tərbiyəçi müxtəlif təlim üsullarından, formalarından istifadə etməklə uşaqları tədqiqatçılığa, düşünməyə və axtarışlar aparmağa yönəldir.

Dissertasiyada uşaqların riyazi təfəkkürünü, idrak fəallığını artırmaq üçün konkret təlim məşğələləri, iş təcrübələrinə dair nümunələr verilmişdir ki, bu həm elmi- nəzəri, həm də metodiki xarakter daşımaqla tərbiyəçi və müəllimlər üçün praktik əhəmiyyətə malikdir.

Fəslin **üçüncü paraqrafı** “Məktəb təlimi fənlərinə uşaqların hazırlanmasında interaktiv metodlardan istifadənin əhəmiyyəti” adlanır.

Məktəb təlimi fənlərinə uşaqların hazırlanmasında interaktiv metodlardan istifadənin əhəmiyyəti onların şəxsiyyətinin inkişafına, müasir mədəni dünyagörüşünün formalaşmasına, intellektual səviyyələrinin yüksəlməsinə müəyyən baxışların yaranmasına yönəlmiş məqsədyönlü fəaliyyət nəticəsində tərbiyənin ahəngdar şəkildə təmin olunmasındadır. Məktəbəqədər hazırlıq ibtidai təhsilin birinci ilində fənlərin tədrisində istifadə olunan interaktiv metodlardan məşğələlərdə tətbiqi gələcəkdə qarşıya çıxan ziddiyyətlərin həllində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məktəb təlimi fənlərinə uşaqların hazırlanmasında interaktiv metodlardan istifadənin düzgün dəyərləndirilməsi ibtidai təhsilin aşağıdakı məqsədi ilə bağlıdır:

- uşaqlarda oxu, yazı və hesablama vərdişləri yaratmaq və möhkəmləndirmək;

- uşaqlara insan, cəmiyyət, təbiət və onlar arasındakı qanunauyğunluqlar haqqında ilkin həyati biliklərin verilməsini təmin etmək;

- uşaqlarda məntiqi və yaradıcı təfəkkür elementlərini formalaşdırmaq, istedadlı uşaqların erkən yaşdan üzə çıxarılmasını və inkişafını təmin etmək;

- uşaqlara həssaslıq, estetik və bədii zövq, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər, fiziki mədəniyyət və özünəxidmət bacarıqları aşılamaq.

İbtidai təhsil üzrə ümumi təlim nəticələrinə görə şagird aşağıdakıları bacarmalıdır:

- zəruri riyazi bilikləri həyatda tətbiq etməyi və sadə alqoritmləri yerinə yetirməyi;

- kompüter texnikasından istifadə etməyi;

- müşahidə etdiyi obyekt və hadisələri təsvir etməyi, onları səciyyəvi əlamətlərinə görə fərqləndirməyi;

- müstəqil və məntiqi düşünməyi, münasibət bildirməyi;

- ünsiyyət qurmağı, əməkdaşlıq etməyi, fikirlərini aydın ifadə etməyi;

- mədəni davranış, şəxsi gigiyena və müvafiq təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməyi;

- tapşırılan, habelə yaradıcılıq tələb edən işləri müstəqil yerinə yetirməyi, sadə əmək vərdişlərini tətbiq etməyi;

- öz vəzifələrini yerinə yetirməyi, özünün və digərlərinin hüquqlarına hörmət etməyi;

- Azərbaycan xalqının dili, əxlaqi-mənəvi dəyərləri, milli adət-ənənələri, tarixi, mədəniyyəti, incəsənəti haqqında qazandığı ilkin bilikləri sadə formada təqdim etməyi;

- yaşına uyğun bədii, elmi-kütləvi və məlumat xarakterli mətnləri oxumağı, mətndəki əsas məzmunu ayırmağı və ona öz fikrini bildirməyi, lüğətlərdən, məlumat xarakterli kitablardan istifadə etməyi;

- insanlara, təbiətə, əməyə, şəxsi və dövlət əmlakına ədalətli, qayğıkeş və tolerant münasibət bəsləməyi, gerçəkliyi estetik qavramağı.

Qeyd edək ki, interaktiv metodlar uşaqların fəal idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Çox vaxt bu anlayışın sinonimi kimi “interaktiv təlim metodları” anlayışından istifadə olunur. Belə ki, “interaktivlik” termini “dialoqu, qarşılıqlı təsiri” bildirir. Bu təlim metodunu ifadə etmək üçün həmçinin “problem-dialoji”, “problemlı”, “evristik təlim” anlayışlarından da istifadə olunur.

Dissertasiyada göstərilir ki, fəal və interaktiv təlimin təşkilində tətbiq olunan metodların və ya texnikanın təsvirini (pasportunu) əks etdirən məqsəd, alqoritm (işin gedişi), şərtlər, vasitələr, yarana biləcək problemlər haqqında tərbiyəçilər kifayət qədər məlumatlı olduqda məşğələnin məqsədlərini, vəzifələrini reallaşdırmağa təminat verən metodun düzgün seçimini apara bilirlər. Burada Beyin həmləsi, Əqli hücum, Şaxələndirmə (Klaster), Süjetli-rollu oyunlar və digər metodlar haqqında dəyərli məlumatlar, iş təcrübələri, nümunələr verilir.

Fəslin **dördüncü paragrafi** “Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yolları” adlanır.

Bu mühüm və praktik əhəmiyyət daşıyan bu paragrafda göstərilir ki, uşaqlar məktəbəhazırlıq dövründə, biliklərə yiyələnmə prosesində təlimlə bağlı çətinliklərlə qarşılaşır. Bu illər ərzində uşaq gəzməyi, danışmağı, başqaları ilə ünsiyyətə girməyi, fikirləşməyi və

fikirlerini əsaslandırmağı, gücünə müvafiq problemləri həll etməyi öyrənir. Əgər bu idrak prosesləri pedaqoji və metodiki cəhətdən düzgün təşkil edilməzsə, əlverişli imkan və yollardan istifadə olunmazsa, təbii ki, məktəb təlimi dövründə daha ciddi çətinliklər və problemlər yaradacaqdır. Bu baxımdan nəzərə almaq lazımdır ki, gələcək məktəblinin uğuru onun məktəbəqədər dövrdəki müvəffəqiyyətlərindən asılıdır. Məktəbəqədər yaşlı uşaq məktəbə qəbul olunarkən təlim üçün zəruri sayılan müəyyən inkişaf səviyyəsinə və müəyyən intellektual imkanlara malik olur. Bu zaman uşaq yalnız oxumaq, yazmaq və saymaq bacarıqlarına deyil, digər intellektual bacarıqlara da malik olduğunu nümayiş etdirə bilər.

Uşağın intellektual hazırlığı dedikdə, həm də onun müəyyən bacarıqlarıq və qabiliyyətlərinin formalaşması nəzərdə tutulur, yəni uşaq böyüklər tərəfindən tapşırılmış vəzifəni dinləməyi, düzgün danışmağı, etiket qaydalarını bilməli və bacarmalıdır.

Uşağın məktəb təliminə hazırlığı problemləri içərisində ilkin yerlərdən birini onun fiziki inkişafı, orqanizmin sistematik təlimə funksional hazırlığı problemi tutur. Əgər uşaq fiziki cəhətdən möhkəm, sağlam olarsa, müvəffəqiyyətlə oxuyacaq, proqram materiallarını mənimsəyəcək, zehni yük onun əsəblərinə və fiziki yorğunluğuna səbəb olmayacaqdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, əgər uşaq onu əhatə edən ətraf aləmdə baş verənlərlə bağlı məntiqi suallar verirsə, deməli, sağlam düşünür, yaxud böyük və kiçik motorikanın inkişafına xidmət edən hərəkətləri yerinə yetirirsə, deməli, fiziki inkişafın formalaşması prosesi qaydasındadır, fizioloji meyarlara görə məktəbə hazırdır və təlim yükünün öhdəsindən gələ biləcək. Ona görə də uşaqların həm psixi, həm də fiziki inkişafının sürətlə getdiyi məktəbəqədər yaş dövründə hər bir valideyn və müəllim uşaqların maraq və istəklərini nəzərə almalı, onlara səbrlə yanaşmalı, bilik və bacarıqlarını, inkişaf dinamikasını nümayiş etdirən fəaliyyətlərə sədd qoymamalıdır. Eyni zamanda uşaqların gizli bacarıqlarının aşkara çıxarılmasına və inkişaf etdirilməsinə çalışmalıdırlar.

Təcrübə göstərir ki, məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodların imkan və yollarının optimallaşmasında fəal təlim texnologiyalarla aparılan

məşğələlərin əsasən üç mərhələli strukturla həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- aktualaşdırma və ya motivasiya (mövcud biliklərin səsləndirilməsi və marağın yaradılması);
- dərketmə (yeni bilik və bacarıqların tədqiq edilərək fəal şəkildə öyrənilməsi);
- düşünmə (qazanılmış bilik və bacarıqların yaradıcı tətbiq edilməsi).

Məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodların imkan və yollarının səmərəliliyi hissi idrakdan duyğu və qavrayışlardan başlayır. Təcrübə göstərir ki, uşağın idrak fəaliyyətinə uyğun səviyyədə interaktiv metodların tətbiqi prosesində bilik və bacarıq nümayiş etdirir. Biliyin nə dərəcə bacarığa tətbiqi interaktiv metodların faydalılıq dərəcəsini göstərir. Demək uşağın “bilir-bacarı” kriteriyası üzrə özünü doğrultması öyrənmənin idraka əsaslanaraq həllini tapmasıdır. İnteraktiv metodların tətbiqi prosesində uşaqların mövzu ilə əlaqədar idrak fəaliyyətini təşkil edərkən onların müşahidələr aparmasına, zəruri faktlar toplamasına, mücərrəd təfəkkürdə təhlil etmələrinə, fikri əməliyyatlar icrasına, problemləri həll etmələrinə, bildiklərini tətbiq etməyə, müstəqil, yaradıcı düşünmək və işləmək bacarıqlarına yiyələnmələrinə geniş imkan yaranır. İnteraktiv metodların tətbiqində öyrənmə prosesinin şərtləndiyi elmi və psixoloji əsasları haqqında tərbiyəçi məlumatlı olmalı, əməli fəaliyyətdə tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Beşinci paragraf “Pedaqoji eksperimentin aparılması və nəticələri”nə həsr edilmişdir.

Məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarının öyrənilməsi, təlim məşğələlərinin keyfiyyətə yüksəldilməsini tədqiq etməyə imkan verən eksperimentin təşkili, gedişi və nəticələri fərziyyədə müəyyən olunan müddəalara (məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadə təlim işinin başlıca məqsədinə çevrilsin; məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak

fəallığının artırılmasında tərbiyəçi səriştə və peşəkarlığı ilə müvafiq mexanizmlərdən istifadə etmək bacarıqların tətbiqinə əməl edilsin; məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının yüksəldilməsində didaktik oyunların və riyazi təlimin rolu dəyərləndirilsin; məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlar vasitəsi ilə maraq hissi aşılansın) əsaslanaraq üç mərhələdə (müəyyənədicisi, öyrədici, yoxlayıcı) həyata keçirilmişdir. Eksperimentə Bakı şəhəri Nərimanov rayon 10, 19, Yasamal rayonu üzrə 19, 28, Xətai rayonu üzrə 9, 12, Sumqayıt şəhər 2 saylı üzrə bağçalar cəlb edilmişdir.

Məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarının öyrənilməsi ilə əlaqədar, təlim məşğələlərinin keyfiyyətə yüksəldilməsi mexanizmini tərbiyəçilər həyata keçirərkən uşaqların əsas standartlara (nitqi dinləyir - anlayır, rəhbərli danışıq və nitq etiketlərindən istifadə edir; sadə riyazi təfəkkür əməliyyatları yerinə yetirir; əşya və hadisələr haqqında ilkin təsəvvürə malikdir və anlayışları izah edir) uyğun tərtib olunan test tapşırıqlarının cavablandırılmasına cəlb edilmişdir.

1. Dinləyib-anladığı fikirlərə münasibət bildirmək.
2. Bədii nümunə, müşahidə və şəkillər əsasında fikrini sadə şəkildə şərh etmək.
3. Hərflər və səsləri fərqləndirmək, sözlərdən cümlələr qurmaq.
4. On dairəsində, sayma, hecalama və ölçmə əməliyyatları yerinə yetirmək.
5. Əşyaları əlamətinə görə müəyyənləşdirmək.
6. Məkan və zamanla bağlı ilkin riyazi əməliyyatlar yerinə yetirmək.
7. Oyun zamanı müxtəlif vəsaitlərdən istifadə etmək.
8. Öz fəaliyyətini sosial normalara uyğunlaşdırmaq.
9. Səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək.
10. Ailə və vətən haqqında sadə təqdimatlar etmək.

Uşaqların test tapşırıqlarına cavabları yüksək, orta və zəif meyarlarla göstəriciləri aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır.

Ənənəvi metodlar üzrə:

Cədvəl 1

Bağçada uşaqların sayı	Meyarlar	Yüksək	Orta	Zəif	Cəmi
	Suallar				
146	1	16	24	80	120
12	2	18	25	77	120
10	3	14	28	78	120
18	4	20	31	69	120
24	5	15	26	79	120
	6	17	30	73	120
	7	19	27	74	120
	8	21	29	70	120
	9	17	28	75	120
	10	15	30	75	120

Eksperimentin müəyyənləşdirici mərhələsində test tapşırıqlara uşaqların cavablarından aydın olur ki, ümumi nəticə təxminən eynidir. Ənənəvi təlim metodlarının tətbiqi uşaqların mənimsəmələrinə keyfiyyət baxımından təsir imkanları qənaətləndirici deyildir. Zəif çıxış edən uşaqlar əksəriyyət təşkil etmələri fikrimizi əsaslandırır.

Pedaqoji eksperimentin öyrədici mərhələsində eksperimental və kontrol qruplar müəyyən etdik. Kontrol qrupda 60 (üç qrup) eksperimentalda 60 (üç qrup) uşaq iştirak etmişdir.

Eksperimentdən əvvəl məşğələlərin “beyin həmləsi”, “müzakirələr”, “tədqiqatın aparılması”, “məntiqi” və “tənqidi” təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş interaktiv metodların uşaqların idrak fəallığına təsiri ilə bağlı strategiya hazırlanmışdır. Eksperimentdən əvvəl müəyyən olunmuş interaktiv metodların mahiyyəti, məzmunu, məqsədi, alqoritmi, şərtləri, vasitələri və yarana biləcək problemlər barədə eksperimental qruplarda izah edilmişdir. Bununla əlaqədar uşaqların eksperimental və kontrol qruplarda nəzəri biliklərini müəyyən etmək üçün anket sorğusu keçirilmişdir. Anket sorğusunun nəticələri və uşaqların bu prosesdə bilik və bacarığı aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır:

Öyrədici mərhələnin nəticələri.
Kontrol qruplar:

Cədvəl 2

Qruplar	Uşaqların sayı	Bilir bacarır	Bilir bacarmır	Bilmir bacarmır
I	20	4	7	9
II	20	5	5	10
III	20	6	7	7
Cəmi	60	18	16	26

Eksperimental qruplar:

Cədvəl 3

Qruplar	Uşaqların sayı	Bilir bacarır	Bilir bacarmır	Bilmir bacarmır
I	20	14	6	0
II	20	10	9	1
III	20	11	5	4
Cəmi	60	29	18	5

Uşaqlarla aparılan öyrədici mərhələnin kontrol və eksperimental nəticələrində ciddi fərq vardır. Buna səbəb məhz eksperimental qruplarda olan uşaqların interaktiv metodların səmərəli tətbiqi nəticəsində idrak fəallığı ilə bağlı zəruri bilik və bacarıqları mənimsəmələridir.

Növbəti yoxlayıcı mərhələ üçün hazırlanmış metodika üzrə müəyyən olunmuş müddət eksperimental qruplarda məktəbhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yollarının effektivliyinin öyrənilməsi ilə əlaqədar, təlim məşğələlərinə tətbiq etdik. Bu prosesdə interaktiv metodların mahiyyəti, məqsədi, işin ardıcılığı, şərtlər, iş forması, vaxt, vasitələr, yarana biləcək problemlər, praktik olaraq təlim məşğələlərində real şəkildə həllini tapdı.

Yoxlayıcı mərhələnin nəticələri.

Kontrol qruplar:

Cədvəl 4

Qruplar	Uşaqların sayı	Bilir bacarır	Bilir bacarmır	Bilmir bacarmır
I	20	7	7	6
II	20	8	5	7
III	20	8	6	6
Cəmi	60			

Eksperimental qruplar:

Cədvəl 5

Qruplar	Uşaqların sayı	Bilir bacarır	Bilir bacarmır	Bilmir bacarmır
I	20	15	3	2
II	20	16	4	0
III	20	16	4	0
Cəmi	60	37	9	2

Eksperimentdən sonrakı nəticələrin təhlili göstərir ki, eksperimental qruplar üzrə uşaqların interaktiv metodla idrak fəallığı kontrol qruplardan üstünlük təşkil etmişdir.

Dissertasiyanın “Nəticə” bölməsi tədqiqatın ümumi məzmunundan irəli gələrək maddələrlə göstərilmişdir:

1. Uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, məktəbəqədər yaş uşağın fəal sosiallaşması, onların böyüklər ilə daha çox ünsiyyət qurması, mədəni vərdişləri mənimsəməsi, mənəvi və estetik hissələrin oyanması dövrü olub, bu dəyərlərin aşılmasında ilk növbədə təlim prosesində uşaqların idrak fəallığı interaktiv təlim metodlarından səmərəli istifadə etməklə təmin olunur [5].
2. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan səmərəli istifadənin imkan və yolları ənənəvi yanaşmadan fərqli olaraq əməkdaşlıqla səciyyələnir [1].
3. İnteraktiv təlim metodları əsasında keçirilən məşğələlərdə uşaq şəxsiyyətinin idrak fəaliyyətinin inkişafı prosesində duyğular,

qavrayışlar, hafizə, təfəkkür və təxəyyül imkanları təmin olunur [12].

4. Uşaqların məktəbəqədər təhsilinin formalaşmasında mühüm təsiredici imkanlara malik olan idrakın inkişafından faydalanmaq onların təlim prosesində fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Uşaqların təlim məşğələlərində gerçəkləşdirdikləri idrak – gündəlik xarakterlidir. Onun nəticəsində qazanılmış bilik uşağın bilavasitə praktiki həyatında toplanır [3].
5. İnteraktiv təlim metodu təqdim edilən informasiyanın ziddiyyətli və yarımçıq olması səbəbindən əqli cəhətdən gərgin (problemlı) vəziyyətin alınması uşaqları qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq yollarını axtarmağa sövq edir. Bu da onların təfəkkürünü fəallaşdırır. Uşaqlarda idrak fəallığı yaradır, onların tədqiqat fəaliyyətini artırır [9].
6. Təlim prosesində bütün uşaqların müxtəlif nöqteyi-nəzərlərini və fikirlərini nəzərə almaqla, dialoji təlim fikir müxtəlifliyinə, öyrənmənin məzmununu daha da zənginləşdirməyə imkan yaradır, nəticə çıxarma prosesinə müsbət təsir edir [11].
7. Məşğələlərin ənənəvi və qeyri-ənənəvi cəhətlərini oxşar və fərqli olmasına görə fərqləndirmək onun təşkilinin səmərəliliyinin artırılmasına səbəb olur. Müşahidələr göstərir ki, tərbiyəçi yenilikləri öyrənilib müqayisə etməyə maraq göstərdikdə təlim məşğələlərində qarşıya qoyduğu məqsədə daha az vaxt sərf etməklə nail olur. İnteraktiv formada müasir təlim məşğələlərinin təşkili texnologiyalarını mənimsəyən tərbiyəçilər uşaqların idrak fəallığına yönəltməkdə bələdçiliyi təmin edirlər [6].
8. Aparılan təhlildən məlum olur ki, beşyaşlıların ən yaxşı halda 75,5 faizi məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən kənar qalır. Onların məktəbə hazırlanmaları valideynlərin ixtiyarına buraxılır. Təcrübə göstərir ki, məktəbə gələn altıyaşlıların təxminən 20 faizi I sinifdə təlim əməyinə tam hazır olur [7].
9. Müşahidələr göstərir ki, məktəbhazırlıq mərhələsində uşaqların inkişafı bu və ya digər səbəbdən ləngiyir, növbəti təhsil prosesində onların təlim nailiyyətlərinin səviyyəsi azalır. Təcrübə göstərir ki, I sinif gələnlərin səviyyəsinin müxtəlif

olması müəllimin işini xeyli çətinləşdirir. Hazırlıqsız uşaqlarla təlim işi çox vaxt aparır. Pedaqoji-psixoloji bilikləri olmayan valideynlərin öhdəsinə buraxılmış uşaqlar, məktəbə lazımınca hazır gələ bilmirlər [10].

10. Tədris materialını qavramaq və anlamaq hələ onu tam mənimsəmək üçün kifayət etmir, uşaqlar tərəfindən əsaslı dərk olunması, şüurunu hərəkətə gətirməklə, onları düşünməyə, fikir yürütməyə sövq etdirməklə, diqqəti öyrənilən cisim və hadisələrdə baş verən səbəb-nəticə əlaqələrinə yönəldir. Uşaqlar tərbiyəçinin rəhbərliyi ilə müəyyən əqli nəticələr çıxarır, idrak əməliyyatları olan müqayisəyə, təhlilə, ümumiləşdirməyə, mücərrədləşdirməyə daha çox əsaslanmış olduğundan, onların bilik və bacarıqları intensiv şəkildə formalaşır [12].

11. Metodoloji tələblərin həllində ziddiyyətlər təlim materiallarının azlığı, tərbiyəçilərin peşəkarlıq səviyyələrinin qənaətləndirici olmaması, ənənəvi təlim metodlarından daha geniş istifadə olunması, uşaqların idrak fəallığının təmin olunmasında çətinliklər yaradır [8].

Müasir şəraitdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların idrak fəallığının artırılması və interaktiv metodlardan istifadənin səmərəsi tərbiyəçinin pedaqoji ustalığından asılıdır.

12. Məktəbəhazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığına yönələn əmək tərbiyəsi prosesində interaktiv metodlardan istifadə edərək onların əxlaqi-iradi keyfiyyətlərinin, məqsəd ardıcılığının, çətinliyi aradan qaldırmaq və təşəbbüs göstərmək adətlərinin, işi axıra çatdırmağın, şən işləməyin formalaşması vəzifələrini həyata keçirir [4].

13. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadə edərək oyun, onun müxtəlif növləri aktualıq kəsb edir. Uşaq oyunları uşağın inkişafında, təhsilində və şəxsiyyətinin inkişafında əsaslı yer tutur. İdrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadə edərək oyun vasitə olub fiziki, sosial, zehni, psixoloji və emosional cəhətdən uşağa təsir edir və ahəngdar inkişafını reallaşdırır [12].

14. Uşaq bağçalarında məşğələlərin interaktiv metodların tətbiqi ilə

əlaqədar təşkili təcrübəsinin öyrənilməsi bu sahədə yeni ideyaların verilməsini dəqiqləşdirir [3].

15. Məktəb təlimi fənlərinə uşaqların hazırlanmasında interaktiv metodlardan istifadənin əhəmiyyəti çoxsaylı keyfiyyətlərin (müstəqil düşünmək, sərbəst fikir söyləmək; öz təcrübəsini və biliyini təhlil etmək qabiliyyəti; özünü qiymətləndirmək; əməkdaşlıq etməyi (başqaları ilə işləməyi bacarmaq, ümumi məqsədə çatmaq üçün işin bölüşdürülməsi); başqalarını dinləməyi, müxtəlif fikirlərə hörmət etməyi və dözümlü olmağı; öz fikirlərini arqumentlərlə izah və sübut etmək; kreativ təfəkkürün inkişafı; birgə həll yollarını müəyyənləşdirməyi və qərar çıxarmağı) aşılması ilə müşayiət olunur [14].
16. İnteraktiv təlim prosesində motivasiya açar rolunu oynayır və ən güclü təhrikəedici, təsiredici bir faktor olub öyrənənlər üçün mənbələri fərqlidir. Tərbiyəçi öyrənənlərin öyrənmə həvəsini tənzimləməyə, onların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodların imkan və yollarını düzgün seçməyə nail olduqda gözlənilən təlim nəticələri yüksək səviyyədə alınır [2].

Dissertasiyanın əsas nəticələri aşağıdakı əsərlərdə əks olunmuşdur:

1. Rzayeva S.S. Uşaqlarda inkişaf sahələrinin inteqrasiyası. "Xəbərlər" j., №4, Bakı, 2015, s. 21-29
2. Rzayeva S.S. Oyun uşaqların dərkətmə yolu kimi. "Xəbərlər" j., №1, Bakı, 2015. s. 51-54
3. Rzayeva S.S. Məktəbəqədər təhsildə təlim strategiyaları. "Xəbərlər" j., №3, Bakı, 2015. s. 38-41
4. Rzayeva S.S. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında interaktiv metodlardan istifadənin imkan və yolları. "Çağdaş dövr və sosial elmlərin aktual problemləri" mövzusunda respublika elmi-praktik konfransı, 19 dekabr, 2016. s. 273
5. Rzayeva S.S. Məktəbəqədər yaşlı uşağın ahəngdar inkişafı. "Təhsildə pedaqoji yanaşmalar: keçmişin təcrübəsi və gələcəyə baxış" mövzusunda respublika elmi-praktik

- konfransı, 4-5 may, 2016. s. 226-227
6. Rzayeva S.S. Развитие познания у детей дошкольного возраста. «Проблемы современной науки и образования» ж., Rusiya, Moskva, 2016. s. 108-111
  7. Rzayeva S.S. Uşağın məktəb təliminə hazırlığı məsələlərindən. “Çağdaş dövr və təhsil” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransı, 4 may, 2017. s. 120
  8. Rzayeva S.S. Məktəbəqədər kurikulum: nəzəriyyə və təcrübə. “MM-S” müəssisəsi, Bakı 2017. 304 s. Ş.Ağayeva. Monoqrafiya
  9. Rzayeva S.S. Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığı. “Təhsildə tarixilik və müasirlik” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransı, 8 may, 2018. s. 171-172
  10. Rzayeva S.S. Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasının nəzəri və praktik məsələləri. “Təhsil: klassik və müasir yanaşmalar” mövzusunda beynəlxalq konfransı, 4-5 aprel, 2019. s. 131-133
  11. Rzayeva S.S. Uşaqların təhsilində tərbiyənin zəruriliyi. “Müasir təhsilin məzmununda milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlər” mövzusunda respublika elmi konfransı, 4-5 may, 2021. s. 440-444
  12. Rzayeva S.S. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların idrak proseslərinin motivləşdirilməsi ilə bağlı həyata keçirilən işlərin pedaqoji-psixoloji əsasları. “Pedaqogika” elmi-nəzəri-metodik jurnal, №4, 2021. s. 49-55

Dissertasiyanın müdafiəsi 25 oktyabr 2024-cü il tarixdə saat 10⁰⁰-da Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 240 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Naxçıvan MR, Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti 1, AZ7003, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu.

Dissertasiya ilə Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rəsmi internet saytında (www.nmi.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “_____” _____ 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:	18.09.2024
Kağızın formatı:	60x84 ^{1/16}
Həcm:	43706
Tiraj:	100